

KONSTRUKCE ŽEN-KLIENTEK A MUŽŮ-KLIENTŮ

V PRAXI SOCIÁLNÍ PRÁCE / RADKA JANEBOVÁ, LUCIE ČERNÁ

How Women and Men Are Constructed as Clients in Social Work Practices

Abstract: Gendered practices in social work have never before been the subject of research in the Czech Republic. This article looks at gender perceptions and stereotypes in social work practices. It contains a discussion of some findings from a recent qualitative study of a social work organization. The research set out to explore the gendered constructions of women and men as clients. Data were collected from in-depth interviews with social workers. The conclusion of research is that women are constructed as responsible for protection, as cooperative, as subordinate and as hysterical, whereas men are constructed as outspoken, as uncooperative and as aggressive. The findings show the importance of raising the awareness of social workers about their gender strategies and the possible impact of these strategies on their professional work.

Keywords: social work, social construction, gender, stereotypes, prejudices

Sociální práce se orientuje především na marginalizované skupiny s cílem aktivovat schopnosti a možnosti jejich participace. Nicméně zahraniční zkušenosti a výzkumy ukazují, že praktická sociální práce může proces marginalizace naopak posilovat, ať již v důsledku působení kulturních hodnot a norem, politických objednávek, ekonomických zájmů, působení kultury organizací či samotných osobních stereotypů a předsudků sociálních pracovníků a pracovníků. Přestože profesionální ideál sociální práce je postaven na procesech reflexe a sebereflexe všech aspektů situace, paradoxně panuje v oblasti genderové analýzy sociální práce převažující ticho, ať již v akademické či v praktické rovině. Tento text prezentuje dílčí výstupy kvalitativního výzkumného šetření zaměřeného na zkoumání osobních genderových konstrukcí, stereotypů a předsudků u sociálních pracovníků a pracovníků. Naším cílem bylo zjistit, jak vnímají sociální pracovníci a pracovníci ženy-klientky a muže-klienty a jak se případné stereotypní postoje odrážejí na praktickém přístupu vůči ženám a mužům v klientské roli. Ambicí naší studie sociálních pracovníků a pracovníků jedné organizace rozhodně není zobecňovat nalezená zjištění, spíše nám jde o prezentaci nových témat v kontextu sociální práce, přičemž jedním z těchto témat je právě marginalizační „potenciál“ sociální práce.

V úvodní části textu bude objasněno, jak se může sociální práce stát činitelem marginalizace klientek a klientů, dále bude prezentována zvolená výzkumná strategie včetně analytických konceptů a následně představíme naše nálezy genderových konstrukcí mužů a žen a praktických strategií sociálních pracovníků a pracovníků, které mohou být genderovými stereotypy ovlivňovány.

Marginalizace, gender a sociální práce

„Marginalizaci“ lze obecně vymezit jako sociální proces, v jehož rámci dochází k přesunu nebo odsouvání jednotlivců, skupin či komunit na okraj společnosti (Mullaly 2007). Důsledkem marginality je podle Millera (Sirovátka 1997) nedostatek participace v oblastech, kde se v souladu s normami očekává, že by tito jednotlivci, skupiny nebo komuni-

ty participovat měli. Vzhledem k tomu, že i samotné sociální a kulturní normy mohou mít marginalizační tendence, je vhodnější vztahovat míru participace spíše k rovným příležitostem než k sociálním očekáváním. „Marginalitu“ pak lze chápat jako pozici nerovných možností participovat na fungování společnosti i na svém vlastním fungování.

V konkrétní rovině se v českém kontextu pojednává především o marginalizaci na trhu práce, marginalizaci Romů či marginalizaci zdravotně postižených. Marginalizaci na základě genderové příslušnosti je u nás největší pozornost věnována především v oblastech politiky, trhu práce a rodinného či partnerského života. Naopak marginalizace žen či mužů v oblasti sociální práce zůstává spíše na okraji pozornosti českých odborníků a odborníků jak na genderovou tematiku, tak na sociální práci, a to přesto že řada zahraničních studií¹ ukazuje, že jak na systémové úrovni, tak v individuální rovině k marginalizaci klientek a klientů dochází.

V současnosti je sociální práce asi nejčastěji vymezována jako „profesionální aktivita zaměřená na pomáhání jednotlivcům, skupinám či komunitám zlepšit nebo obnovit jejich schopnost sociálního fungování a na tvorbu společenských podmínek příznivých pro tento cíl“ (Navrátil 2001: 184). To znamená, že sociální pracovníci a pracovníci by měli v každé konkrétní situaci zvážit, zda vznikají bariéry k tzv. normálnímu fungování klienta (jedince, rodiny, skupiny či komunity) na straně klienta (např. malé kompetence, nízké vzdělání, psychické problémy, zdravotní stav, nepřizpůsobivost rodiny či komunity), nebo na straně jeho prostředí (např. vysoká nezaměstnanost, ekonomická krize, špatná sociální politika, diskriminace), a snažit se tyto bariéry odstraňovat. Sociální práce tedy nehájí výhradně zájmy společnosti, ale ani zájmy klientů, naopak zaujímá nezávislou pozici s vlastní profesní odpovědností, ze které by mělo vycházet profesionální rozhodování adekvátní každé situaci.

Předchozí vymezení sociální práce je určitým ideálem, který je ne vždy respektován v praxi. Praktická rozhodování sociálních pracovníků a pracovníků naopak vůbec nemusí být profesionálně nezávislá a mohou být ovlivňována vlast-

ními hodnotami a potřebami pracovníků a pracovníků, kulturou organizace, ve které pracují, či ekonomickým, politickým, sociálním a kulturním kontextem rozhodování. Všechny tyto intervenující vlivy mohou být zdrojem marginalizace klientek a klientů ve formě materiální deprivace, diskriminace, vyloučení ze sociálních programů a služeb apod. (Mullaly 2007)

Tématu marginalizace v kontextu sociální práce se věnuje především tzv. kritická sociální práce (*critical social work*), která klade důraz na kritiku a analýzu oprese na základě třídy, rasy a genderu, a jejímž cílem je celková společenská transformace k překonání útlaču a nespravedlnosti (Healy 2001). Na začátku 21. století jsou v teoretické rovině nejvíce viditelné tři² proudy kritické sociální práce, které se v řadě témat prolínají.

Za prvé jsou to „strukturální teorie“ sociální práce, jejichž centrem pozornosti jsou vzájemné vztahy mezi jednotlivci a sociálními strukturami s důrazem na strukturální bariéry, které ovlivňují a omezují zásadní životní okolnosti lidí. Sociální problémy jsou chápány více jako důsledek sociálních norem a pravidel, které patologizují marginalizované, a institucionálních poměrů, které udržují sociální hierarchie, než špatné socializace jedinců. (Weinberg 2008) Strukturální teorie kritizují samu podstatu sociálního systému, který je vystaven tak, aby se v něm reprodukovaly sociální nerovnosti (např. ženy jsou v rodinách učeny, aby akceptovaly menší moc ve srovnání s muži; lesbičky a gayové se učí, že jejich sexualita je pro ostatní neakceptovatelná). Strukturální teorie usilují o transformaci společnosti takovým způsobem, aby se marginalizovaní aktivně podíleli na jejím utváření. (Payne 1997) Činí tak skrze propojení lidí s potřebnými zdroji, změnu stávajícího společenského uspořádání ke spravedlivějšímu systému, pomoc utlačovaným získávat kontrolu nad jejich životy a dekonstrukci sociopolitického diskursu. (Weinberg 2008) Pokud sociální pracovníci a pracovníci vyvíjejí tlak na klientky a klienty, aby měnili sebe sama v individuální rovině bez ohledu na to, že příčiny problémů jsou strukturální, pak přispívají k procesu marginalizace jako její významný nástroj či katalyzátor (Mullaly 2007). Dochází k tomu například v situacích, kdy se namísto patriarchátem zabývají ženami, namísto chudobou chudými nebo namísto rasismem Romy. Naopak cestou, jak se takovému marginalizačnímu působení vyhnout, je rozpoznávat strukturální faktory přispívající k opresi, aktivně s těmito faktory pracovat a také upozorňovat na situace, kdy dochází k převádění sociálních, ekonomických či politických problémů do individuální roviny.

Za druhé se jedná o „antiopresivní“ teorie či „antidiskriminační“ teorie sociální práce, jejichž cílem je „redukovat individuální a institucionální diskriminaci založenou na rase, pohlaví, postižení, sociální třídě a sexuální orientaci ...“ (Thomas, Pierson in Navrátil 2001: 238). Podstatnou charakteristikou těchto teorií je, že pojímají různé formy diskriminace jako spojitý jev (např. sexismus, rasismus a ageismus mají společnou dimenzi utlačování – z hlediska feministických teorií to může být patriarchát, z hledis-

ka marxismu vztah k vlastnictví výrobních prostředků). V praktické rovině staví na třech imperativích: s každým musí být nakládáno spravedlivě podle práva, musí být garantována rovnost příležitostí a na tzv. zplnomocňování (*empowerment*), jehož cílem je dodat lidem větší kontrolu a moc nad svými životy. Měřítkem dobré praxe je v tomto přístupu citlivost vůči zkušenosti diskriminace a oprese. Velký význam se přikládá především fázi „posouzení“ (*assessment*) životní situace klienta či klientky, kdy je nejvyšší riziko uplatňování stereotypů a předsudků a kdy se sociální pracovníci či pracovníci mohou stát sami činiteli marginalizace skrze diskriminaci. (Navrátil 2001: 237–244)

Za třetí je to „kritická teorie“ sociální práce, jejíž jeden proud vychází z poststrukturalismu, respektive postmodernismu³, a jedná se o kritický postoj k modernistickým pokusům o podřízení světa jedné jediné vševysvětlující vizi (Kappl 2005). Sociální práce inspirovaná „kritickou teorií“ se zaměřuje především na analýzu moci a podporu plurality lidských existencí (Rossiter 2000).

K potřebě analyzovat moc při výkonu sociální práce přispěl především Michael Foucault (2003), který upozornil na tzv. disciplinární moc, zabudovanou v sociálních vztazích. Tato moc není regulována trestem, ale kontrolou „normality“. Nejedná se pouze o represivní moc, ale především o moc produktivní, o moc produkovat pravdu, moc definovat „normalitu“. Jedná se o moc, která „kultivuje“, aby mohla třídit a trestat ty, kdo nejsou „normální“. Jde primárně o moc nad situací, nikoliv nad druhými. Je založena na procesu objektivace, jehož prostřednictvím se člověk stává subjektem, když si myslí, že to co dělá, je jeho volbou. Lidé sami od sebe chtějí naplňovat kritéria „normality“, čímž reprodukuji stávající sociální realitu. Sociální práce je funkčním nástrojem takovéto disciplinární moci. Ne, že by výhradně sama produkovala pravdu, naopak většinou je spíše poplatná širšímu kulturnímu kontextu (viz Musil 2008, Šveřepa 2008, Janebová 2008), ale tím, že se má zasazovat o „normální fungování“ svých klientů, může se stát nástrojem separujících praktik, jejichž prostřednictvím jsou konkrétní lidé označeni jako „normální“ či „nenormální“. V praxi pak nejrůznější kategorizace a teorie sociální práce mohou nelegitimně ukáznovat⁴ klienty, aby se přizpůsobovali diskriminujícím společenským normám a hodnotám. Asquith (2002) například hovoří o stržení masky iluzí a odhalení určitých nároků jako falešných a jistých věcí jako dále neudržitelných. Rossiter, Prilleltensky a Walsch-Bowers (2000) označují tuto perspektivu jako ukončení „věku nevinности“ sociální práce. Healy (2001) zdůrazňuje, že poststrukturalistická analýza může sociální pracovníci a pracovníky učinit citlivějšími k historickému a lokálnímu kontextu jejich práce a umožnit jim kritický náhled na předpoklady, které konstruuji způsob jejich praxe.

Přínos „kritické teorie“ z hlediska důrazu na rozdíly formuluje například Applegate (2000), podle níž je poststrukturalistická perspektiva cestou, jak legitimovat pluralitu, komplexitu, diverzitu a nepřetržitou kontextuální podstatu lidského fungování. Zatímco cílem poststrukturalistické

perspektivy je zrušení kategorií (např. třída, rasa, gender) ve prospěch plurality a rovnosti všech diskursů, „strukturní proud“ usiluje o transformaci stávajícího mocenského diskursu a jeho nahrazení diskursem jiným – tzv. spravedlivějším. Nicméně východiska obou perspektiv jsou si velmi blízká, i pro poststrukturalisty a poststrukturalistky jsou např. třída, rasa a gender relevantní jako politické pozice a východiska aktivismu s tím rozdílem, že je považují za proměnlivé a dočasné.

Sociální pracovníce a pracovníci mohou tedy k marginalizaci klientů a klientek přispívat především:

Neznalostí širších strukturálních kontextů, které zapříčínají sociální problémy, a psychologizací – respektive převáděním těchto strukturálně zapříčiněných problémů výhradně na individuální rovinu prostřednictvím otázek „co jste udělal/a proto, aby ...“, „jak byste tento problém mohl/a řešit?“ apod.

Nedostatečnou citlivostí vůči diskriminaci a opresi klientek a klientů či vlastními nereflektovanými stereotypy a předsudky.

Nekritickou aplikací tradičních teoretických konceptů a kategorizací na jedinečné situace klientek a klientů a nedostatečnou reflexí vlastní mocenské pozice.

Naše pozice při psaní tohoto textu je poststrukturalistická, což se odráží především v respektu vůči lidské pluralitě a diverzitě, v konkrétní rovině hledáním genderových konstrukcí klientek a klientů ze strany sociálních pracovníků a pracovníků. Nicméně z hlediska tématu naší kvalitativní studie jsme se zaměřily na druhou ze jmenovaných oblastí – tedy na oblast genderových stereotypů a předsudků ze strany sociálních pracovníků a pracovníků.

Vymezení metodologie a předmětu výzkumu

Hlavním cílem naší výzkumné studie bylo rozkrýt genderové konstrukce, stereotypy a předsudky sociálních pracovníků a pracovníků, a to v rovině percepce klientek a klientů a v rovině praktického přístupu. Vzhledem k tomu, že se jedná v českém kontextu o relativně nové téma, které není zakotveno v odborné literatuře, a naši teoretickou oporu tvořily zahraniční zdroje, rozhodly jsme se pro kvalitativní výzkumnou strategii, konkrétně pro techniku kvalitativního interview. Dalším důvodem pro volbu kvalitativního výzkumného paradigmatu byl náš záměr prozkoumat percepce a strategie pracovníků a pracovníků více do hloubky.

Jako výzkumný soubor jsme zvolily sociální pracovníce a pracovníky odboru sociálních věcí ve dvacetitisícovém městě s rozšířenou působností⁵ – konkrétně z oddělení sociální pomoci – úseku pomoci v hmotné nouzi, z oddělení sociálně-právní ochrany a sociálního kurátora. Naše volba byla dána vstřícností a zájmem vedoucí daného odboru sloužit jako objekt výzkumu. Realizovaly jsme celkem čtrnáct rozhovorů se třinácti sociálními pracovníci a jedním sociálním pracovníkem⁶. Případovou jednotkou naší studie byly konkrétní osoby a jejich subjektivní konstrukty, nikoliv organizace jako celek. Nejedná se tedy o případovou studii organizace. Na druhou stranu reflektujeme ri-

zika zkreslení, ke kterým eliminací organizačního kontextu mohlo dojít, kdy konkrétní strategie informantek a informanta mohly být ovlivněny právě tímto prostředím.

Výskyt genderových konstrukcí – tedy představ o tom, jaké jsou klientky a jací klienti – jsme v rovině percepce zkoumaly prostřednictvím čtyř oblastí (zda mají klientky jiné vlastnosti a kompetence, aspirace a potřeby, povinnosti a odpovědnosti a možnosti než klienti, a pokud ano, tak v čem konkrétně), ve kterých se nejčastěji projevují jako stereotypy. Přičemž „stereotyp“ chápeme jako ustálenou představu o tom, že přítomnost určitého znaku (v našem případě pohlaví) je provázána přítomností dalších, z hlediska pracovníce či pracovníka důležitých vlastností klientek a klientů (Musil 2004: 46).

Při zkoumání roviny praxe jsme se zaměřily na otázku, zda a jak se genderové konstrukce odrážejí v jednání sociálních pracovníků a pracovníků. Tedy, jak dále pracují se svými stereotypy: ověřují, zda pro ně relevantní znak (pohlaví) je skutečně provázen dalšími očekávanými vlastnostmi, nebo na přítomnost očekávaných vlastností usoudí automaticky a platnost stereotypního očekávání si v daném případě neověří? Musil (2004: 46) v případě, kdy se jedná o neověřený stereotyp, hovoří o „předsudku“, což budeme činit i my.

Jako analytický rámec zkoumání genderových předsudků v rovině praxe jsme zvolily van der Laanův (1998) model „uvážlivé pomoci“ v sociální práci. Volba van der Laanova modelu vycházela z našeho názoru, že se v českém kontextu jedná o nejlépe propracovanou teorii profesionálního výkonu sociální práce, která umožní sledovat genderově předsudečné chování sociálních pracovníků a pracovníků v logické osnově jejich posuzování. Na druhou stranu zdůrazňujeme, že naším cílem není zkoumat, nakoř jsou principy tohoto modelu dodržovány v praxi.

Hlavní tezí van der Laanova (1998) modelu je, že sociální pracovníci a pracovníci by každou situaci měli posuzovat individuálně. Aby byl jejich přístup skutečně situační, musí být naplněna tři kritéria „uvážlivé pomoci“. Za prvé musí být naplněno „kritérium komplexity situace“, což znamená, že sociální pracovníci a pracovníci se musí zabývat při svém posuzování současně tím, jaká jsou fakta, jak se k situaci staví sociální normy a zda jsou informace, se kterými pracují, věrohodné. Z hlediska naší studie jsme „kritérium komplexity“ zkoumaly pomocí otázek, zda při zkoumání objektivní stránky situace (sběru faktů) nedochází u sociálních pracovníků a pracovníků k rozdílnému přístupu u klientek a klientů, zda nejsou na ženy a muže uplatňována odlišná normativní měřítká a zda neposuzují odlišně věrohodnost žen a mužů v klientské roli. Tyto otázky jsme v případě pozitivní odpovědi doplňovaly hledáním odpovědí, „jak“ tyto rozdílné přístupy vypadají.

Druhé kritérium uvážlivé pomoci Laan odvozuje od „dialogického vztahu“ s klientem či klientkou. Je naplněno tehdy, je-li klient/ka brán/a vážně a jsou-li respektovány jeho či její vlastní hodnoty. Zde jsme Laanův model zjednodušily⁷ v tom, že se zabýváme pouze ochotou pracovníků a pracovníků vést dialog a zkoumáme, zda tento dialog probíhá jiným

způsobem s klientkami a klienty, případně v čem tyto odlišnosti spočívají.

Třetí kritérium lze nazvat jako „metodické“, přičemž je založeno na reflektování pracovnice či pracovníka, zda dostatečně využívá dostupnou metodiku sociální práce, ale zda se zároveň nenechává určitými metodami, postupy či teoriemi omezovat v situačním přístupu. V kontextu našeho výzkumu jsme se zaměřily na otázky, zda sociální pracovnice a pracovníci preferují při práci s klientkami jiné metody či postupy než s klienty.

Rozhovory s pomocí návodu byly realizovány v prvním čtvrtletí roku 2008, nahrávány na diktafon a poté byla provedena transkripce. Samotná analýza údajů probíhala ručně zpracovaným kódováním. Naši výzkumnou studii chápeme spíše jako pilotáž k danému tématu – jako prozkoumání terénu pro další výzkumy, jak v rovině metodiky, tak výskytu zkoumaného jevu.

Genderové stereotypy v percepčních žen-klientek a mužů-klientů

Na obecně položenou otázku, zda jsou klientky jiné než klienti, se názory rovnoměrně rozdělily, když z pohledu šesti sociálních pracovníků a jediného mužského zástupce mezi muži a ženami existují rozdíly, zatímco druhá polovina dotazovaných odpověděla, že rozdíly z hlediska pohlaví nevidí. Zajímavé bylo, že v dalších sděleních konkrétní rozdíly nacházely i ty sociální pracovnice, které je původně odmítaly: „*Já myslím, že jiné nejsou. Je to ženská, tak jak ženská vystupuje. Ale že by tam byly rozdíly? To ne.*“ (žena, odd. pomoci v hmotné nouzi). Tato ambivalence mohla vycházet jednak z toho, že informantky byly seznámeny se skutečností, že se jedná o genderově orientovaný výzkum, nebo z jejich snahy přihlásit se k jedné ze základních profesních hodnot sociální práce, kterou je respekt k individualitě klientky či klienta. Dalším nepřehlédnutelným znakem rozhovorů bylo to, že základní komparační kategorií byla kategorie žena. Informantky a informant nejprve charakterizovali primárně ženy a teprve potom je začali porovnávat s muži. Vzhledem k tomu, že odhady proporce žen mezi klientelou sociální práce činí okolo 80 %⁸, není představa abstraktního klienta coby ženy příliš překvapující.

Poslušné ženy a vzdorovití muži

Při hodnocení vlastností a schopností byly ženy popisovány rozporuplně prostřednictvím jak pozitivní charakteristiky jako emotivní, spolupracující, komunikující, zodpovědné, tak pomocí charakteristiky negativní, když byly označovány jako hysterické a manipulativní. Oproti tomu vlastnosti mužských klientů byly popisovány spíše negativněji, jako nedůvěra a nespoupráve, agresivita, nezodpovědnost, jako pozitivní charakteristika se jevila přímočarost.

Projevy emocí byly u žen do jisté míry považovány za přirozené a byly pozitivně akceptovány, především pokud souvisely s lítostí a s přiznáním pochybení, kterého se ženy dopustily. Naopak muži své chyby nepřiznávají a lítost nad

pochybením se neobjevuje, což informantky a informant odůvodňovali tím, že muži se domnívají, že ví vždy všechno nejlépe a přiznání chyby chápou jako slabost.

Mezi informantkami a informantem se také objevily názory, že muži se častěji projevují agresivněji v porovnání se ženami. Na druhou stranu byla kritizována ženská hysterie, jak ukazuje typický výrok pracovnice z úseku pomoci v hmotné nouzi. „*Obecně lze říci, že ženy jsou hysterky a chlapi jsou agresivní.*“ Z hlediska interpretace tohoto výroku je otázkou, nakolik se jedná o variaci téhož jevu, kdy podobné sebeprosazující jednání ze strany mužů a žen může být označeno rozdílnými genderově podmíněnými termíny, respektive zda není ženská agresivita stereotypně nazývána hysterií. Alternativní interpretace může podporovat reálnou rozdílnost obou strategií, kdy agresivita je kulturně typická cesta pro muže, jak dojít k cíli, zatímco chování, které je označováno jako hysterie, je kulturně typickou taktikou ženské populace.

Muži se podle slov sociálních pracovníků a pracovníka vyznačují konkrétním a technickým myšlením, zatímco ženy uplatňují více komplexní hledisko a pohlíží na problémy z více stran, jsou empatičtější a při hledání řešení kreativnější. Dokážou také zapřít samy sebe pro dobro své rodiny a dětí. Zde jakoby pohledy sociálních pracovníků a pracovníka potvrzovaly diferencialistickou teorii Carol Gilliganové (2001), že ženy jsou orientovány na „etiku péče“ a řeší své problémy s ohledem na zachování vztahů, zatímco muži na „etiku spravedlnosti“, když upřednostňují abstraktní morální principy. Ženy často nemají jasnou představu o cíli další práce, jen vědí, že se musí situace změnit. Naopak muži přicházejí s konkrétními představami i cestami, jak cílů dosáhnout, přicházejí si pro konkrétní službu či produkt.

Muže-klienty označovali sociální pracovníci a pracovník jako méně motivované ke spolupráci, což odůvodňovali jednak jejich vyšší samostatností, ale také menší zodpovědností. Ne že by muži byli zcela nezodpovědní, ale v porovnání se ženami byla jejich zodpovědnost hodnocena jako nižší. Ženy byly vnímány jako zodpovědnější, protože začínají vzniklé problémy řešit dříve než muži, o pomoc žádají z vlastní iniciativy, jsou více motivované a lépe spolupracující, svěřují se se svými problémy, potřebují vše rozebrat a přemýšlet, jak věci řešit. Oproti tomu muži neradi žádají o pomoc. Pokud se dostaví, je to často proto, že jsou někým posláni, nedůvěřují sociálním pracovníkům a pracovnícím či se ostýchají požádat o pomoc, a když už se stanou klienty, tak se nechtějí svěřovat, namísto toho otevřeně sdělí, co chtějí. Tato mužská přímočarost byla stavěna do opozice vůči manipulativnosti ze strany žen, které mnohdy „*záměrně říkají nepravdy*“, „*mají své lži dobře promyšlené*“ a „*umí lhát lépe než muži*“. Muži jsou podle informantek při lži méně obratní a převážně se jedná o reakce na aktuální situaci, kdy chtějí získat okamžitou výhodu.

Výjimeční muži vyznačující se ženskými charakteristikami (přebírají ženské role, snaží se řešit problémy, jsou starostliví, hlásí se o svá rodičovská práva), které u žen byly

vnímány pozitivně, byli ze strany dvou sociálních pracovníků označeni za „ženské“. Muži se tak při vyšší vstřícnosti a emocionalitě mohou dostávat do slepé uličky, protože se při angažovaném výkonu pečovatelské role vystavují pejorativně vnímané nálepce „zženštilosti“. Pokud aktivně spolupracují, jsou jim přisuzovány ženské charakteristiky, což je z hlediska maskulinních kódů pro muže stigmatizující (nejsou „opravdovými muži“). Nicméně, ať jsou nespolečující či spolupracující, jejich šance získat děti do péče je oproti ženám výrazně nižší. Podobný trend našli u britských sociálních pracovníků a pracovníků Daniel, Feathers-tone, Hooper, Scourfield (2005), kteří za jeden z hlavních faktorů problematizujících spolupráci s mužskými klienty považují absentující vymezení, co to je být „dobrým otcem“. Podle Scourfielda (2002) může mít pro muže konstrukce péče o děti jako ženské odpovědnosti tristní následky, když jsou tím v podstatě zbavováni klientské subjektivity.

Lze shrnout, že ženské vlastnosti byly popisovány v extrémnějších polohách. Na jedné straně se objevil stereotyp dobře spolupracující ženy, na straně druhé hysterické a manipulativní „dračice“. Oproti tomu byli muži popisováni více monotónně, jako vyrovnaní, leč nespolečující až agresivní klienti. K podobným výstupům došel například v britském kontextu Scourfield (2001), který ve studii dvou britských úřadů sociálně-právní problematiky dětí zjistil, že ženy byly hodnoceny ze strany sociálních pracovníků a pracovníků pozitivněji i negativněji než muži. Na jednu stranu byly vlastnosti žen potřebné k překonání těžkého ženského osudu vnímány jako dobré, ale zároveň k ženám směřovala vyšší očekávání, a pokud je nenaplnily, „mohly spadnout z větší výšky“, zatímco muži „příliš nemohli zklamat“.

Nejasná hranice mezi odpovědností a potřebami

Nelze konstatovat, že by sociální pracovníce a pracovník explicitně spojovali odpovědnost žen s privátní sférou, zatímco potřeby mužů se sférou veřejnou. Nicméně implicitně bylo možné toto propojení vysledovat – jak v pojetí muže jako hlavního živitele, tak v ženské odpovědnosti za péči o děti a rodinu. Zároveň se objevila silná tendence eufemizovat „odpovědnost“ do „přirozené touhy“, kdy informantky předpokládaly, že ženská péče o rodinu a děti není dána společensky a kulturně stanovenou odpovědností, ale jejich vlastním přirozeným přáním péči vykonávat, což reprezentují výroky jako „pro ženy je důležitou potřebou rodina a děti“, „ženy se nejen musí, ale i chtějí starat o domácnost“, „ženy chtějí mít děti ve své péči, jelikož dítě patří k matce“. Naopak, pokud se potřeba péče o děti objevila u otce, byla ověřována: „Pokud otec chce dítě do péče, ptáme se otce, zda-li si to dostatečně rozmyslel, aby ho nechtěl jen na truc matce.“ (žena, odd. sociálně-právní ochrany dětí).

Potřeby žen byly primárně chápány v kontextu jejich pečovatelské role, zatímco potřeby mužů byly spojovány s jejich individuálním fungováním – především ve vztahu k placenému zaměstnání. Jako „ženské“ potřeby byly tedy mnohdy označovány potřeby, které byly spíše potřebami ro-

diny. Zároveň toto pojetí potřeb vedlo k tomu, že „ženské“ potřeby byly považovány za nadřazené potřebám mužským. Priorita „ženských“ potřeb nemusí pro ženy nutně znamenat výhodu, protože ztotožnění potřeb žen se zájmy rodiny může vést k eliminaci skutečných individuálních potřeb žen. Podobný jev našel již výše uváděný Scourfield (2001), který zjistil, že problém domácího násilí na ženách se stával centrem pozornosti sociálních pracovníků a pracovníků teprve v situacích, kdy byly tímto násilím ohroženy i děti.

Z hlediska potřeb mužů a žen identifikovali informantky a informant rozdílné potřeby klientek a klientů při kontaktu. Zatímco ženy mají potřebu být vyslechnuty, mít se komu vypovídat a vědět, že se jim snaží někdo pomoci, což může někdy zajít až ke snaze překročit hranice vztahu s pracovníci, tak muži vítají stručnost, fakta a minimum emocí. Očekávání takových potřeb mužů a žen bez ohledu na individuální potřeby konkrétní/ho klientky či klienta může značně devalvovat užitečnost intervence. Sebekriticky v tomto směru retrospektivně vzpomínáme na vlastní praxi, kdy jasné „ne“ ze strany muže-klienta při nabídce služeb bylo chápáno jako „ne“, zatímco v případě žen klientek iniciovalo ještě intenzivnější nabízení pomoci.

Stejně, ale nerovné možnosti

Sociální pracovníce a pracovník se na obecně položenou otázku ohledně možností a příležitostí mužů a žen nejprve přiklání k názoru, že jsou stejné. Nicméně v dalším rozboru se ukázalo, že stejné možnosti v konkrétní rovině nemusí znamenat možnosti rovné. Relevantní rozdíly se objevily především při výskytu problémového chování, v rámci rodinné solidarity a při kontaktu s institucemi.

Muži jsou podle názoru kurátorky pro mládež zvýhodněni v případě problémového chování, vzhledem k tomu, že existuje dvojí měřítko vůči chování žen a mužů. U chlapců se hranice žádoucího chování vyskytuje dále než u dívek: „To, co projde klukovi, už neprojde dívce, protože toto chování je nežádoucí u dívky.“ Podobný postoj k chování dívek popisuje v kontextu USA Dominelli (2002), která kritizuje, že morálka mladých dívek bývá tradičně předmětem zájmu pomáhajících profesí, zatímco v případě chlapců tomu tak není. U chlapců se předpokládá, že jsou akčnější, a jsou u nich tolerovány určité patologické formy chování, které jsou u dívek považovány za nepřijatelné.

Lepší možnosti žen viděly sociální pracovníce z úseku pomoci v hmotné nouzi v oblasti jejich finančního zabezpečení: „Ženy jsou na tom lépe, když mají přítele než muži, když mají přítelkyni. Muži jsou na tom finančně lépe, a tak mohou své přítelkyně vydržovat.“ Paradoxně je tak finanční závislost žen prezentována jako výhoda. Toto stanovisko ukazuje stereotypní obraz ženy, u které je legitimní finanční závislost na muži, zatímco opačný vztah je vnímán jako nereálný či nepřirozený. Možnost mužů spoléhat se v případě nutnosti na finanční podporu ze strany jejich partnerek byla vnímána jako neadekvátní jejich roli živitele.

Rozporuplně působily prezentované názory na možnosti, které mají ženy a muži v souvislosti s rozvodovým ří-

žením. Sociální pracovníce tvrdily, že vůči mužům a ženám uplatňují stejný přístup při svěřování dětí do péče, přičemž reflektovaly, že si muži často myslí, že sociální pracovníce, soudy, popřípadě policie budou na straně ženy. Nicméně oprávněnost takových mužských úvah by mohly podpořit další výroky sociálních pracovníků, kterými zjevně upřednostňovaly matky: „*Mají oba rovnocenné možnosti jako rodiče.*“ A zároveň: „*Nikdy to není rovnocenné. Jeden se stará víc. Kdo byl s tím dítětem na mateřské? Je to o tom, že když je dítě malinké, tak potřebuje základní péči, kterou mu poskytne matka. To chlap není schopen, ne...ochoten mu poskytnout. Takže malé dítě by mělo být u matky.*“ (žena, odd. sociálně-právní ochrany dětí). V tomto postoji lze vidět společensky poměrně hluboce zakořeněný genderový stereotyp, kdy žena zastupuje nejdůležitějšího činitele při péči a socializaci dítěte a muž do této sféry zasahuje minimálně.

Genderové předsudky v praktických strategiích

Rizika genderově nereflektovaného posuzování

Naše otázky směřovaly ke zjištění, zda sociální pracovníce a pracovník odlišně posuzují životní situace žen a mužů, zda mají odlišné normativní nároky na muže a ženy a zda odlišně posuzují autenticitu vztahu s muži a ženami. Všechny sociální pracovníce zdůrazňovaly, že rozdíly mezi pohlavími nedělají, naopak respektují hodnotu jedinečnosti každého jedince, lidskou diverzitu a posuzují životní situace klientek a klientů individuálně. Nicméně takový deklarovaný rovný přístup k ženám a mužům nemusí nutně znamenat, že v rovině praxe k marginalizaci klientek či klientů nedochází. Spíše je ukazatelem znalosti profesních hodnot sociální práce, možná i ztotožnění s těmito hodnotami (rozhodně nechceme sociální pracovníce a pracovníka podezřívat z pokrytectví). Nebo může také vycházet z akceptované ideje rovnosti mužů a žen ve společnosti. Na druhou stranu veřejná prezentace určitých idejí a zásad práce může v rovině praxe koexistovat s řadou neuvědomovaných předsudečných počinů.

Jediní, kdo u sebe v rovině posuzování faktů reflektovali genderově předsudečný postup, byli sociální kurátor a kurátorka pro mládež. Kurátor připustil, že se mu někdy stává, že opomene zmapovat oblast rodiny u mužů: „*Určitě. Stalo se mi to několikrát, že jsem se zapomněl zeptat klienta na rodinu. U jednoho klienta jsem se zapomněl zeptat, a pak mě někdo trknul, tak jsme pak zjistili, že má bratra.*“ Podobně přiznal, že u ženy považuje za důležitou informaci, zda má partnera, jelikož v něm vidí možný zdroj financí, zatímco u klientů tuto skutečnost neuvedl. Tuto kritickou sebereflexi považujeme spíše za důkaz profesionality dotyčného kurátora než za profesní selhání, protože sebereflexe vlastních (genderových) stereotypů a předsudků je jednou z cest prevence marginalizace.

Obdobně kurátorka pro mládež přiznala, že přistupuje ke klientkám komplexněji než ke klientům. Ženské potřeby vnímala jako více provázané s celou životní situací, zatímco mužské potřeby vidí spíše jako jeden izolovaný pro-

blém. Vedle toho uváděla rozdílné posuzování u plnoletých mužů a žen, kdy osmnáctiletou dívku vnímá již jako ženu, ale u chlapců má pocit, že by měla být ochrana z její strany prodloužena do dalších let.

Při hodnocení opravdovosti či autenticity byly vztahy s klientkami označeny jako hlubší, ale zároveň komplikovanější. Pomáhající na jednu stranu mají se ženami více prostoru navázat autentický vztah a zkoumat jeho opravdovost, ale také reflektují rizika, která z této hloubky vznikají, jako jsou přílišná emocionalita, manipulace a vzájemné spory, větší komplikovanost případu či nemožnost pracovat s nimi na rovinu a potřeba jednat takticky. Naproti tomu ze strany mužů se jedná o účelové a přímočaré kontakty, založené spíše na dosažení cíle než na hlubším vztahu, což na druhou stranu minimalizuje prostor mužů pro získávání určitých výhod. Část sociálních pracovníků a sociální pracovník pak konstatovali, že se jim pracuje na základě jmenovaných výhod lépe se ženami, naopak druhá část preferovala raději muže.

Z hlediska normativních požadavků prezentovali jednotně sociální pracovníce i pracovník stanovisko, že jejich nároky na muže a ženy se neliší, protože vždy vycházejí z konkrétní situace. Pro zjištění skutečně uplatňovaných genderových předsudků v praxi by bylo vhodnější výzkumnou technikou pozorování, protože umožňuje identifikovat i nereflektovanou marginalizaci klientek či klientů. Jako příklad lze uvést rozhovor sociální pracovníce s párem, který uvažoval o pěstounské péči. Sociální pracovníce se v rozhovoru stereotypně obracela na ženu, naopak muže ignorovala, protože automaticky předpokládala, že iniciátorkou žádosti je žena, přestože primárně to byl muž, kdo usiloval získat dítě do náhradní rodinné péče.

Genderově podmíněné uplatňování moci a autority

Z hlediska „dialogičnosti vztahu“, respektive rozdílného uplatňování moci a autority sociální pracovníce nereflektovaly rozdílný přístup vůči ženám a mužům. Nicméně implicitně bylo možné zaznamenat, že od mužů se očekává, že jasně vědí, co chtějí, a že jejich zakázku pomáhající akceptují. Ženské chování bylo spojováno více s očekávanou nejistotou, která může vést k tendenci uplatňovat důraznější vliv na rozhodování klientky. „*Ženy mluví o svých dětech a snaží se být osobnější. Té to víc vysvětluješ, snažíš se jí to nějak popsát.*“ (žena, odd. pomoci v hmotné nouzi). Slovy van der Laana (1998) lze přednést hypotézu, že nároky na platnost ze strany klientek nemusí mít takovou váhu jako v případě klientů. Uplatňování vlivu tedy nemělo charakter nějakého explicitního tlaku na chování žen, spíše šlo o uplatňování tzv. přirozené autority⁹, která plyne ze samotné podstaty pomáhajícího vztahu a asymetrie mezi tím, kdo zná postupy k řešení (pomáhající), a tím, kdo je nezná (klienti a především klientky). Podobně zahraniční odborné publikace nacházejí u sociálních pracovníků a pracovníků předpoklad, že ženy budou snadněji akceptovat jejich projevy moci a autority. Například Taylor (1995) kritizuje genderový stereotyp v rámci profese sociální práce, že ženy

klientky jsou méně kompetentní než muži, a z toho vycházející preferenci asymetrických přístupů při práci se ženami oproti práci s muži.

Jedinou výjimkou, která reflektovala rozdílný výkon moci a autority u klientek a klientů, byl sociální kurátor, který uvedl, že u mužů užívá direktivnější přístup než u žen. Z jeho pohledu muži jako klienti méně poslouchají a staví se vůči němu do opozice: *„Muži se mnou nemohou nikdy souhlasit. Muž má tendence jít proti mně, protože jsem úřad.“* Nemusí být náhodou, že takové stanovisko zaznělo právě od muže, protože jak vyplývá ze zahraničních studií, tak pro muže-sociální pracovníky je oproti ženám sociálním pracovnícím mnohem přirozenější vykonávat a prosazovat moc. Jak uvádí např. Taylor (1995), těžko lze předpokládat, že stereotypní role ženy ve společnosti zůstane bez odezvy při výkonu profese sociální práce. Genderová socializace ovlivňuje schopnost výkonu autority, takže ženy mají kvůli stereotypům spojeným s pohlavní rolí větší problémy při jejím uplatňování. Naopak asertivita, moc a dominance jsou atributy, které jsou tradičně spojovány s maskulinitou. Nechceme tvrdit, že by ženy-sociální pracovníce moc nevykonávaly, ale výkon kontroly u nich může být spojen s většími obtížemi či mohou preferovat více latentnější projevy moci – právě skrze „přirozenou autoritu“ pomáhajících.

Zajímavé je, že pokud pracovníce a pracovník přiznali rozdílné uplatňování metodiky při práci s muži a ženami, tak ztotožňovali rovinu dialogu s klientem či klientkou s rovinou metodiky. Na otázku, zda využívají v případě žen jiné metodické postupy než u mužů-klientů, odpovídali právě v souvislosti s užíváním direktivního přístupu, o kterém pojednávají výše prezentované odstavce.

Závěr

Provedená kvalitativní studie ukázala, že sociální konstrukce klientek se liší od konstrukce klientů a že lze u sociálních pracovníc a pracovníků nalézt řadu genderových předsudků, které nemusí být vždy reflektované. Nalezené předsudky do značné míry kopírují širší společenské stereotypy, které feminitu propojují s emotivitou až hysterií, submisivitou a přizpůsobivostí a s odpovědností za péči o rodinu a děti, zatímco maskulinitu spojují s absencí emocí, odporem k závislosti, přímočarostí, agresivitou a pojetím rodičovství coby finanční odpovědnosti. Nicméně zatímco v širším kontextu je zřetelný sexismus projevující se v nadřazenosti mužských vzorců jednání nad ženskými, tak v oblasti sociální práce se tomu zdá být naopak. Byly to spíše ženy, kdo byl popisován pozitivněji než muži. I když připouštíme, že to mohlo být způsobeno tím, že o nich sociální pracovníce a pracovníci hovořili více než o mužích.

Tento jev lze interpretovat několika možnými hypotézami. Jednak maskulinní kód mužské nezávislosti vede k určité neakceptovatelnosti muže jako klienta. Zatímco ženská závislost na systému služeb sociální práce je chápána jako konzistentní s kulturním ideálem feminity, tak podobná závislost muže kontrastuje s ideálem hegemonní maskulini-

ty. Tento rozpor vnímají jak muži-klienti, kteří mohou vyvíjet strategie, jako jsou agresivita a nepřístupnost, aby si zachovali alespoň část své „mužnosti“, ale i sociální pracovníce a pracovníci, kteří jednak musí reagovat na nepříjemné vystupování mužských klientů a jednak u nich může nepříjemné pocity vyvolávat právě pocit nejistoty, jak pracovat s muži, kteří nenaplní ideál „opravdového muže“. Zatímco v širším kontextu je představa „abstraktního člověka“ spojována spíše s mužem, tak v oblasti sociální práce – alespoň v oblasti sociálně-právní ochrany dětí a dávek pomoci v hmotné nouzi – je představa „abstraktního klienta“ spojována se ženou. Je to žena, kdo představuje normativní ideál klienta. To pravděpodobně nebude platit u oblastí sociální práce, kde převažují mužští klienti, jako jsou například oblast kriminality a vězeňství či alkoholových a drogových závislostí. V těchto oblastech naopak může docházet k marginalizaci žen (viz Abbott 1995, Dominelli 2002).

V praktické rovině se nalezené stereotypy projevovaly rozdílně vůči ženám a mužům. Asi nejvýraznějším projevem marginalizace byl obtížnější přístup otců k péči o děti při rozvodu. Stereotypy o potřebách, odpovědnosti a možnostech mužů jako rodičů lze do značné míry kvalifikovat jako předsudky, protože přes deklarovaný princip individuálního přístupu zaznívaly výroky o tom, že děti by měly být svěřovány spíše do péče matek. Na druhou stranu připouštíme, že celorepublikově se situace v této oblasti v posledních letech zlepšila, jak ukazuje pomalu se zvyšující poměr otců, kterým byly děti svěřeny do péče, a také častější frekvence výskytu institutu střídavé a společné péče. V našem výzkumu jsme nezaznamenaly stereotyp muže jako násilníka a hrozby pro děti, který v britském kontextu identifikoval např. Scourfield (2001).

Marginalizace mužů jako rodičů je nebezpečnější o to více, že muži v podstatě nemají nástroje, kterými by si zajistili srovnatelnou pozici se ženami. Pokud totiž začnou uplatňovat kulturně typicky ženské strategie jednání, vystavují se riziku, že budou označeni jako „ženští“ (tedy nemužští), a navíc jim ani takový způsob chování nezajišťuje rovný přístup k dětem v porovnání s matkami. Pokud budou vystupovat s typicky mužskými strategiemi, pak mohou být možná shledáni jako kompetentní otcové, ale otcovská kompetence není považována za dostatečnou pro svěřením dítěte do péče.

Přestože naše studie ukazuje, že v kontextu zkoumaného úřadu je klientský status žen spojen s menším rizikem marginalizace, než je tomu u mužů, nejsou ani ženy ušetřeny určitých marginalizačních tendencí. Jako zásadní se ukázal předsudek, že ženy potřebují více slyšet, co mají dělat (stereotyp ženské nekompetence), což může vést k nižší participaci žen při rozhodování o sobě sama a uplatňování většího vlivu pomáhajících na rozhodování žen, než je tomu u mužů. Navíc pokud se ženám takový přístup ze strany sociálních pracovníc a pracovníků nelíbí a začnou-li se bránit, vystavují se riziku onálepkování coby „hysterky“. Scourfield (2001) pak upozorňuje na to, že nedostatek pragmatismu či neschopnost prokódnout profesní etiketu mohou být za-

měňovány za špatný vztah k dítěti se všemi potencionálními riziky takového posouzení.

Rozhodně nechceme zobecňovat, že ženy jsou prostřednictvím sociální práce marginalizovány méně než muži. Připouštíme, že jsme se řadou otázek, které by mohly pozměnit závěry našeho výzkumu, nezabývaly. Patří mezi ně například konstrukce péče o děti jako ženského problému (Scourfield 2001), „feminizace zanedbávání“ dětí, kdy je ženská rutinní péče reflektována pouze při nedostacích (reprezentovaných převážně kritérii „špinavé dítě“ a „nepořádek v domácnosti“), zatímco jakákoliv mužská péče vede k pozitivnímu vnímání (Turney 2000), či tendence činit matky odpovědné za zanedbávání či týrání dětí i v situacích, kdy samy nejsou subjekty takového týrání (Scourfield 2001). Všechny tyto jevy lze označit za obrácenou stranu mince vůči eliminaci mužů z péče o děti.

Výsledky kvalitativních interview ukázaly, že sociální pracovníci a pracovníci nemusí být imunní vůči společensky rozšířeným genderovým stereotypům. Přestože na jedné straně zdůrazňovali požadavek posuzovat a rozhodovat na základě profesní hodnoty individuálního, respektive situačního přístupu, tak v praktické rovině více či méně reflektovaně postupovali mnohdy předsudečně. Podle našeho názoru tyto předsudky odrážejí nedostatečnou pozornost věnovanou genderovým aspektům sociální práce jak v oblasti teorie a vzdělávání, tak v oblasti praxe.

Literatura

- Abbott, A. A. 1995. „Substance Abuse and the Feminist Perspective.“ Pp. 258–277 in Van Den Berg, N. *Feminist Practice in 21st Century*. Washington: NASW Press.
- Applegate, J. S. 2000. „Theory as Story: A Postmodern Tale.“ *Clinical Social Work Journal*, Vol. 28, No. 2: 141–153.
- Asquith, M. 2002. *Ideals, Myths and Realities... A Postmodern Analysis of Moral-ethical Decision-making and Professional Ethics in Social Work Practice*. University of South Australia.
- Daniel, B., Featherstone, B., Hooper, C. A., Scourfield, J. 2005. „Why Gender Matters for Every Child Matters.“ *British Journal of Social Work*, Vol. 35, No. 8: 1343–1355.
- Dominelli, L. 2002. *Feminist Social Work Theory and Practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York: Palgrave, pp. 17–36.
- Foucault, M. 2003. *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové.
- Gilliganová, C. 2001. *Jiným hlasem. O rozdílné psychologii žena mužů*. Praha: Portál.
- Healy, K. 2001. „Reinventing Critical Social Work: Challenges from Practice, Context and Postmodernism.“ *Critical Social Work*, Vol. 2, No. 1.
- Janebová, R. 2008. „Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci?“ *Sociální práce*, roč. 8, č. 2: 90–105.
- Kappl, M. 2005. „Postmodernismus v sociální práci.“ Pp. 69–78 in *Možnosti sociální práce na počátku 21. století*. Hradec Králové: KSPSP UHK.
- Kopřiva, K. 1997. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.
- Laan, G. 1998. *Otázky legitimacy sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava: Zdravotně sociální fakulta Ostravské univerzity.
- Mullaly, B. 2007. „Oppression: The focus of structural social work.“ Pp. 252–286 in Mullaly, B. *The new structural social work*. Don Mills: Oxford University Press.
- Musil, L. 2004. „Ráda bych vám pomohla, ale...“ *Dilemata práce s klienty v organizacích*. Brno: Marek Zeman.
- Musil, L. 2008. „Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu ‚sociální práce‘.“ *Sociální práce*, roč. 8, č. 2: 60–79.
- Navrátil, P. 2001. „Vybrané teorie sociální práce.“ Pp. 183–192 in Matoušek, O. a kol. *Základy sociální práce*. Praha: Portál.
- Payne, M. 1997. *Modern Social Work Theory*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: MACMILLAN Press, pp. 214–237.
- Rossiter, A. 2000. „The postmodern feminist condition: new conditions for social work.“ Pp. 24–38 in Fawcett, B., Featherstone, B., Fook, J., Rossiter, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Rossiter, A., Prilleltenski, I., Walsch-Bowers, R. 2000. „A Postmodern Perspective on Professional Ethics.“ Pp. 83–103 in Fawcett, B., Featherstone, B., Fook, J., Rossiter, A. *Practice and Research in Social Work. Postmodern Feminist Perspectives*. London and New York: Routledge.
- Scourfield, J. B. 2001. „Constructing women in child protection work.“ *Child and Family Social Work*, Vol. 6, No. 1: 77–78.
- Scourfield, J. B. 2002. „Reflections on Gender, Knowledge and Values in Social Work.“ *British Journal of Social Work*, Vol. 32, No. 1: 1–15.
- Sirovátka, T. 1997. „Sociální a ekonomické faktory marginalizace na pracovním trhu v České republice.“ *Sociologický časopis*, roč. 33, č. 2: 169–188.
- Šveřepa, M. 2008. „Reforma sociálního systému v kontextu pomoci a kontroly.“ Pp. 240–246 in Janebová, R., Kappl, M., Smutek, M. *Sociální práce mezi pomocí a kontrolou*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Taylor, P. 1995. „Power and Authority in Social Work.“ Pp. 61–72 in Taylor, P., Daly, C. *Gender Dilemmas in Social Work. Issues Affecting Women in the Profession*. Toronto: Canadian Scholar's Press Inc.
- Turney, D. 2000. „The Feminizing of Neglect.“ *Child and Family Social Work*, Vol. 5, No. 1: 47–56.
- Weinberg, M. 2008. „Structural Social Work: A Moral Compass for Ethics in Practice.“ *Critical Social Work*, Vol. 9, No. 1.

Poznámky

1 Příklady takových studií budou prezentovány v následujícím textu.

2 Další významnou subteorií je „postkoloniální teorie“ sociální práce, kterou se v tomto textu nezabývám vzhledem k její odtažitosti od českého kontextu.

3 Za společnou charakteristiku obou post-směrů lze považovat averzi k jasným pozitivistickým definicím a kategoriím. Poststrukturalismus je chápán jako diskurs modernismu a o modernismu, jako způsob pohledu na svět, který zdůrazňuje konstruovanost identit a zájmů, konfliktů a aliancí, sociálních a politických institucí, čímž připojuje kolektivní konstrukci identit. Oproti tomu postmodernismus připouští pouze malé příběhy z heterogenních „pozic subjektu“ individuů a odmítá jednotící, všezahrnující a obecně platná vysvětlení a snaží se je nahradit rozdílností a jednotlivostí. Texty k sociální práci se rozlišením těchto dvou pojmů příliš nezaobírají a za postmodernistické myšlení je vydáváno i to, co by filosofie patrně vymezila jako poststrukturalismus. Vzhledem k tomu, že i já ve svém textu připouštím kolektivní konstrukci identity, je vhodnější označit mé stanovisko jako poststrukturalistické.

4 Ukázňování je nedílnou součástí sociální práce (Laan 1998), ale v určitých situacích ho lze chápat také jako nelegitimní strategii či zneužití moci ze strany sociálních pracovníků a pracovníků. Posouzení, zda se jednalo o zneužití moci, vždy záleží na konkrétní situaci. Jedinou cestou „uvážlivé pomoci“ je individuální, respektive situační přístup.

5 Z etických důvodů ponecháváme identitu konkrétního města v anonymitě.

6 Volba pouze jediného muže byla dána tím, že více mužů na uváděných odděleních nepracovalo.

7 Náš výzkum jsme tak zúžily na předpoklad, že se jedná o práci s kompetentní/m klientkou či klientem. Nezkoumaly jsme tři typy kompetencí (instrumentální, sociální a expresivní), které tvoří důležitou část Laanovy (1998) teorie.

8 Oficiální statistiky v této oblasti nejsou k dispozici.

9 Ve smyslu Kopřivovy (1997) moci vznikající ze vztahu pomáhání.

Mgr. et Mgr. Radka Janebová (1972) vystudovala sociologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity a sociální práci na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové. V současnosti působí jako asistentka na katedře sociální práce a sociální politiky PdF UHK a zabývá se etickými dilematy a genderovými aspekty sociální práce.

Bc. Lucie Černá (1985) je studentkou magisterského studia sociální práce na Pedagogické fakultě Univerzity Hradec Králové. V současné době působí jako sociální pracovnice sociálních a bytovacích služeb města Mělník.

MATEŘSTVÍ, RODINA A PRÁCE Z POHLEDU MATEK MALÝCH DĚTÍ¹ / HANA MAŘÍKOVÁ

Maternity, Family and Work in the View of Mothers with Young Children

Abstract: A structural look at the employment of women with young children shows that this group is marginalized in the labour market when it is unable or only with difficulty is able to find employment in the labour market, as the current labour market revolves around the principle of independent, fully flexible individuals unencumbered by any obligations outside work. What significance in their lives do these women ascribe to being mothers and what significance do they assign to work? How does the perception of the relationship between work and family influence how they define for themselves the combination of these two spheres of life? How does this group of women see their opportunities for finding work in the labour market? Answers to these questions were sought from an analysis of 29 semi-structured interviews carried out in 2006 with women on parental leave or women just returning to work from leave, who had taken a requalification course. Their view is the view from „below“, which is a legitimate one, but given that it mainly relates to their own experiences or the experiences of others in their social surroundings there may be limitations to it. The potential limitations in this view are pointed out in the article's conclusion.

Keywords: mothering, new risks on the labour market, parental leave, work/life balance

Nová rizika a nejistoty trhu práce ve vztahu k genderu²

Sféra práce i soukromí včetně jejich vzájemné provázanosti prochází v současných ekonomicky rozvinutých společnostech výraznými změnami (viz např. Beck 2004, Crompton 1999, Crompton a Lyonette 2006). Trh práce se v moderní společnosti konstituoval, fungoval a i nadále často funguje na principu ideálního pracovníka (Williams 1999: 192) – to znamená pracovní síly nezatížené žádnými jinými než pracovními povinnostmi a nároky,

plně flexibilní a dostatečně mobilní, schopné dostát časovým, prostorovým a výkonnostním nárokům zaměstnavatele. Zatímco v období tzv. první modernity, jak toto období vymezuje Beck (2004), „standardní výkon“ placené práce odrážel nároky na živitelství v podobě jistoty a stability práce (v rámci národního státu), proměna fungování lokálních trhů práce zejména v souvislosti s procesy globalizace, deindustrializace je spojena se vznikem nových nejistot a rizik v této oblasti.